

ДАВИД ОВАДИЯ

КАТЯ ЯНЕВА

Давид Овадия има едно стихотворение, което прочетох наскоро, сега го препрочитам, без да съм сигурна, че го разбирам добре. Не мога да го свържа, както трябва, с „Партизански дневник“, „До последния миг“, „Отрядът живее“, струва ми се, че някак си то противоречи на „Менахо“, „Леваневски“. . . Но с какво? И дали е така? Стихотворението е без заглавие, писано е, предполагам, през последните десетина години, защото за пръв път го намирам в сборника от 1973 г. (както виждаме — много след споменатите стихосбирки за партизанския отряд), повтаря се в „Белият снежен килим“ (1975), където са събрани най-хубавите стихове на поета — значи той държи на него. Ще го цитирам изцяло:

Отдавна аз съм мъртъв:

В горичката под Свежен
лежахме обкръжени
и няхаме надежда,
и нямаше спасение.
Простих се тихомълком
с другарите, с живота
и плачеше сърцето
от ужас пред смъртта.

И друг, и друг, повярвайте,
през храстите бодливи,
по шумата пълзя.

И друг със скок отчаян,
през вражите куршуми
се втурна към живота!
Отдавна аз съм мъртъв.

Не могат ме засегна
ни удари коварни,
ни думи, ни куршуми.

О, аз неуязвим съм
за подлости и доноси,
за жалки клевети.

Отдавна аз съм мъртъв,
отдавна гния аз
в горичката под Свежен.

Поразява ме това повторено и потретено „Отдавна аз съм мъртъв“, поразява ме мрачното разграничаване на лирическия герой от онова момче, което се е прощавало безгласно с другарите си, с живота, а сърцето му е било пълно с

ужас от смъртта, поразява ме новото „неуязвим“, пък било „за подлости и доноси“, за жалки клевети“ и никак не мога да приема заключението „Отдавна гния аз, в горичката под Свежен“. Не защото Давид Овадия доби името си на поет с клетвените стихове за отряда, който е безсмъртен, за комуниста, който вярва и не пада „до последния миг“. И не защото от Давид Овадия очакваме единствено заглавия като „Омразата не бива да угасва“. А защото светоусещането на този поет издава младежка, именно младежка чувствителност — непосредствена, жизнена, неуталожена от мъдри успокояващи размисли. Защото въпреки всичките закалки ми изглежда далече от коравосърдечие то на неуязвимия и ако му вярвам, че не отдава кой знае какво внимание на жалките злосторници, знам, че не може да се примири с каквато и да е неправда, когато тя петни голямото дело, истинските хора. Как иначе щеше да се роди книгата за Леваневски, как иначе с години щяха да се изследват историческите пътища на антонивановци! Не виждам Давид Овадия „неуязвим“, но го виждам страстно отдаден на грижата нищо от ремсовото прекрасно време да не бъде оставено да „гние“ в забрава. Не мога да свържа нито образа му, нито дори част от живота му с представата за мъртина — напротив. . .

Фактически този поет никога не се е простил с другарите си — целият му творчески път е продължение на неговия живот с тях, на общата им борба и общата им увереност в победата. А по-точно цялото му творчество — по дълбока вътрешна повеля — е не дори паметник на Менахо, Светльо, Кичето, Зелма, Леваневски, а техен втори живот — живот в днешно време на ремсистите от пловдивските бойни групи, от партизанските чети. Не искам да изтъквам какво е „направил“ писателят за своите загинали другари, не мога да говоря за изпълнен дълг или за неговата борба с времето — в такъв род разсъждения ще се промъкне чувството за дистанция — каквото у Давид Овадия няма, ще остане впечатлението за тежаша върху творческото съзнание принуда — каквато у Давид Овадия още по-категорично няма.

Давид Овадия е от поетите, които определено (и за него поне съвсем точно) сме нарекли поети на партизанската борба, на антифашисткото движение. Събитията и героите от нелегалното време, комунистическата идеология и нравственост, проумявани и усвоявани в младежките години, са здравата основа, върху която започва и се развива творецът. Малко ще бъде тук да се търси източникът на неговите успехи — вярно е, че ремсовата младост въобще създаде този писател и тя го насочва в растежа му. Той влезе в литературата с революционния опит и светоглед на своето поколение и всяка от промените, ставащи с него, е свързана по някакъв начин с живото минало. Ако Давид Овадия пише стихове, то е, защото ги е износил в душата си през партизанските дни и месеци; ако сменя перото си на поет с това на мемоариста, то е, защото събитията от същото време са пожелали да получат ново съществуване; ако се пристрастява към документа, то героите от миналото са поискали точност, сурова правда. Свързваме името му с имената на Веселин Андреев, Емил Манов, Добри Жотев. Обединява ги не възрастта, а техният влог в националната ни литература. Колкото и различен да е този влог, той се определя от непосредственото изживяване на партизанската епопея, от съратничеството с хора, които стават впоследствие фигури от националната история. Участието, живото участие в революцията дава на тези творци определени права и задължения. Никой повече от тях нямаше право да наложи в литературата ни антифашистката тематика (която стана една от водещите), да изведе на преден план героите на съпротивата (които определиха лицето на положителния герой на епохата). И те го направиха — всеки според възможностите си и според разбиранията си за изкуството. Преди да твърдим, че различията са много и че се очертават все по-забележими с течение на времето, нека подчертаем нещо, което смятам, че тези творци носят от

младостта си, от първото си появяване в литературата: активното гражданско начало. Самосъзнанието на участниците в историята, чувството на отговорност за ставащото, вътрешното отрицание на пасивната позиция, откритият към съдбата на човечеството хоризонт, интернационалистичното светоусещане — всичко това ги характеризира трайно при безспорните белези на индивидуално творческо развитие. За тях литературният труд е преди всичко начин за участие в обществения живот, в решаването на национални и международни проблеми. Затова и времето ни — с характерните си външения — налага променливия си облик в писаните година след година стихове, разкази, мемоари.

Не е излишно да се каже, че поколението на Давид Овадия имаше трудната съдба, както в други съзидателни дела, да участва и в изграждането на новата социалистическа литература, да мине през неминуемите мъчнотии на началото, през бесплодната ивица на литературния догматизъм. Обръщайки се към творческия дебют на поета сега, с голям риск да бъдем неправи можем да отделим собствената му неопитност от „младежката възраст“ на социалистическата ни литература, която имаше пред себе си не само широк път за възходящо развитие, но и напълно делничните възможности за едни или други, добри или лоши решения по основни творчески въпроси. Сега от разстоянието на годините за първата книга на Давид Овадия „Партизански дневник“ (1948) бихме казали, че тя включва преживени и затова — честни стихове, че в тях остава завинаги простият разказ за партизанското ежедневиe, описано в самото му протичане, описано от човек развълнуван, но не екзалтиран, уверен в делото си, обрнат към бъдещето, но още в кърватите сражения на настоящето. Такива книги са за уважение. Те безспорно са и обикновена начална литературна изява (показателна по отношение на творческата индивидуалност), но те са безценни преди всичко като документ за една епоха, като откровение за хората, разбрали как „историята пише се със кръв“. При такива книги изгубваме желание да търсим литературата и да преценяваме доколко е „претворена“ „поезията на борбата“. Но трябва да се отбележи, че такива книги поставиха важен за литературата ни въпрос — за значителността на действителния житейски „материал“, за силата на преживяното. За самите творци от партизанското поколение този въпрос щеше да застане с цялата си острота по-късно и всеки щеше да го реши по своему. Отсега — да прехвърлим годините — ще кажа, че Давид Овадия го реши категорично в полза на документалността — много по-рязко от Веселин Андреев с неговите разгънати платна в мемоаристиката, по-различно от Добри Жотев с неговите „Преживени разкази“ и очерци-обобщения, а също и от Емил Манов с неговото преминаване към белетристиката и съюзяването ѝ със страстната публицистика.

Като всички творци от своето поколение, изповядвайки преживяванията на бореца, поетът Давид Овадия носи искрата на първооткривателството. Той и такива като него ни повериха какво означава да прехвърлиш моста между тихия градски живот и „партизанския балкан“, как се разкъсваш между жаждата да живееш и увереността, че отиваш на сигурна смърт, по какъв начин можеш да убиеш в себе си страхливца и да се решиш на саможертва. От него и поети като него научаваме дали в едно сърце се вместили обич и омраза, дали жестокостта винаги е жестокост и дали справедливостта не остава място за съжаления. Нямаше къде — освен в стихове като неговите — да попаднем на страшните явки с предателството, на срещи с недочакалите майки, на стръмните пътеки, по които няма разминаване на врагове. Овадия създаваше отново света на великото класово сражение и сега само по навик можем да кажем „възпяваше“, защото неговото перо и тогава беше въздържано-строго, а гласът му доверителен, но без сантиментално многословие. В тези писани като дневник стихове е концентрирано огромното напрежение на едно военно всекидневие, което сам си е

избрал и което със суровите си повели отменя всичко незначително. А незначително за него е физическото изтощение, желанието да се стрееш, да се повалиш някъде за отдиш, да бъдеш сит; незначителна е мъката за родния дом, за майката и момичето; жалко незначителен е страхът да не те убият още неживял. . . Но всичко това „незначително“ съществува в душата на човека от партизанската колона, то съществува и в стиховете на поета заедно със значителното — вярата, съзнанието за дълг, комунистическата жертвоготовност. Много пъти авторът ще ни позволява да се убеждаваме, че героите стават герои, надмогвайки своите толкова човешки затруднения и слабости, ще ни позволява да присъствуваме на това „надмогване“ и така ще ни убеди, че се придържа към реалността, че не героизира. В „Партизански дневник“ са отбелязани твърде много събития от антифашистката борба, но никогa за да се огласят стиховете с пукота на картеници и запълнят с ужасяващи зрелища, а за да се разкрие някаква действително произлязла човешка драма: обкръжават и убиват партизанин, промъкнал се да навести престарялата си майка; срещат се и решават, че не могат да се разминат партизанин и полицаи; пред гроба на седмина разстреляни агентът предлага предателство и живот на осмия. . . В стиховете на Давид Овадия има много клетви за вяност и много призиви за борба, но те са казани в самото изстраждане на вярата, в самото кръвопролитие на борбата. Конкретността винаги е била силата на този писател. Дори по-късно той не се амбицира да създаде обобщен образ на комуниста, но лирическият му герой много точно отговаря на характеристиката, дадена от друг партизански поет: „Какво да се прави — попаднахме в полицията. Това е най-малко чудно. Щеше да е чудно, ако никогa не попаднем. Ще ни изтезават. Какво да се прави — не сме в църква. Ние ще мълчим. Разбира се, тук е най-подходящо място за мълчание. Ти може би няма да издържиш и ще направиш самопризнания. И това не е чудно. Чудно ще бъде, ако всички издържат. Ти си мислиш, че ако издадеш другарите си, ще те нарекат предател. Непременно ще стане така и няма да е чудно. Чудно ще бъде, ако не те нарекат предател, а просто неиздържал. Така е при нас, хората. А може и да издържиш — младостта има здрави нерви. Тогава ще те нарекат герой. Ти ще се гордееш със званието си. Нищо чудно. Чудно ще бъде, ако не се гордееш“ (Д. Жотев. Един комунист). По-късно — в мемоарната и документалната си проза — поетът ще продължава да се придържа към това виждане на положителния герой — виждането му в човешка противоречивост, сложност.

Оставайки верен на своята голяма тема, Давид Овадия запазваше ядрото на „Партизански дневник“ в последвалите стихосбирки. Новото в книгите му се отнасяше пак до класовата борба, пак до комуниста и „врага“. Бихме могли да се заинтересуваме как от дневника той премина към спомена за съпротивата, как в творчеството му зазвучаваха по-силно интернационални вълнения и лирическият му герой се оказа с лице към борещото се човечество, ако не трябва да споменем един друг поет, който неочаквано беше започнал да се проявява в сборниците на бившия партизанин: поетът на любовното чувство, на тихата привързаност и дълготрайната нежност. И сега, прелиствайки десетината стихосбирки, ще откриваме стихове, запомнени кой знае как и дори без връзка с името на „партизански поет“, и ще уточняваме, че са писани, когато се смяташе, че не „отговарят“ на образа на комуниста, че не изразяват „типични“ за него състояния. Вярно, нарушават познатата схема:

Аз вярвам в мълчаливата любов. . .

Без думи, без красиви обещания,
без упреци, без молещи уста.

Аз вярвам само в нямото страдание,
в сподавения порив на кръвта.

Очи, в които погледът не гасне —
докосването нежно на ръце —
от клетви, от несдържан плач по-ясно
говорят на човешкото сърце.

Тя всичките прегради побеждава!
Тя, вечен огън и нестихващ зов!
Как нея ще отминеш, ще забравиш?
Аз вярвам в мълчаливата любов.

Такива стихове, писани през 50-те години, фактически обогатяваха представата за положителния герой на епохата. Между другото те показват, че новаторството на априлското поколение поети беше подготвено в недрата на предшното, че поезията ни скъсваше закономерно с догматичното опростяване на човешкия свят. За самия Давид Овадия те не са случаен момент от биографията му, увеличават броя на сполучливите му творби, като се прибавят към неговата гражданска лирика и — уверена съм — имат значение въобще в напредъка му. Впрочем последните сборници — „Избрани стихове“ (1973) и „Белият снежен килим“ (1975) — издават тенденции към обновяване на „неговата“, партизанската тема, и то тенденции неразгърнати, да не кажа самоволно пресечени — разбирам колко властно новите жанрови интереси обсебват вниманието и времето на писателя. Но съжалявам, че Давид Овадия пише по-малко стихове. Неговите „Сън“, „Фрагмент“, „Белият снежен килим“, „Градчето“ са нещо ново в една вече трайна за нашата литература тематика. Времето е внесло корекции в поетическия изказ (в положителен смисъл), пощадявайки лицето на лирическия герой — то е все така жизнено-младо, неразколебано от съмнения и без сенките на резигнация. Колкото и малко да са новите поетически прояви на Овадия, по тях може да се съди как той решава въпроса минало — настояще, задължителен за творците от неговото поколение, преживели историческия прелом: за този поет вълненията от миналото са преките поводи за една или друга творба и като че поетическият интерес остава пак там — едно сражение, един подвиг, победа. . . Разбира се, сегашният Давид Овадия е здраво свързан с настоящето, но като поет „носи“ това настояще много дискретно — необичайни за него са среднощните разговори с оживелите паметници, художествено осъществяните срещи на хора от двете епохи и въобще липсва у него оня патос на строгото съизмерване на епохите и поколенията (нещо, което намираме у Емил Манов, да речем, или у Добри Жотев, а и у редица автори без толкова преки впечатления за антифашисткото време).

Давид Овадия може би така и щеше да си остане в българската литература — партизански поет, — ако през 1970 г. внезапно не беше се появила малката книжка „Менахо или терористът“ с пояснението „документална повест“. Наистина партизанските спомени на Овадия вече бяха излезли. През 1965 г. в поредицата „Чавдар“ беше отпечатана „Август, август“, през 1969 г. получихме второто ѝ издание — бихме казали, всичко върви, както си му е редът. Спомените трябваше да бъдат написани, те бяха нормално обществено задължение за един пишещ с подобен житейски път. Но „Менахо“ можеше да не бъде написана. Този тип „документална повест“ беше откритието на Давид Овадия, тя бе създадена по дълбоки вътрешни подбуди и съображения. „Каква чудесна повест, какъв роман може да се напише върху тези материали“ — приключва книгата си Овадия, след като не е написал нито едното, нито другото, а е оставил единствено свидетелите и документите да говорят, и все пак обяснява: „Но една мисъл ме възпря, няма ли да каже читателят — авторът съчинява, авторът измисля.“ Ето какво не иска да допусне писателят. За него краткият живот на Менахо Менахемов е толкова ярък, че не търпи никаква измислица, толкова

съдържателен, че поразява само с наслагване на фактите. „Книгата за теб трябва да бъде без капка лъжа. Като твоя кратък и трагичен, но чист и честен живот.“ Без да отменя за в бъдеще правата на романиста, Овадия успя да очертае незабравимото лице на пловдивския ремсисст единствено с изнесени от другарите му факти и впечатления, като прибави жестоките сведения от полицейския архив. За себе си писателят изглежда откри плодотворен подход към близкото историческо минало. Защото независимо от преиздаванията на „Август, август“ — мемоарите, през 1978 г. беше отпечатана нова „документална повест“, която направи огромно впечатление — „Леваневски“. Тя безспорно съдържа опита на „Менахо“, но за автора е била безкрайно по-сложно изпитание. Между легендите и слуховете, из полицейските архиви и съдебните документи, от противоречивите спомени за този „средногорски герой“ или „криминален тип“ Овадия трябва да извлече чистата истина за двадесетинагодишния Запрян Георгиев Фазлов, командир на Стрямската чета.

„Известно е, че поради изключителната си смелост в сраженията и невяротно дръжките акции Леваневски се ползуваше с огромен авторитет и уважение сред партизаните от Средногорието. За подвизите му се носеха легенди, за него се пееха песни. От друга страна, недостатъчната му политическа зрелост, стихийният му необуздан характер бяха причина някои другари да бъдат резервирани, да проявяват отрицателно отношение към този 21—22-годишен селски момък“ — това е извадка от скромната „Бележка на автора“ в началото на книгата. Продължава така: „В някои мемоарни книги, издадени в първите години след Девети септември, едностранчиво, субективно и невинаги добросъвестно се описваше дейността на Леваневски, преувеличаваха се грешките му, приписваха му се несъществуващи вини. Постепенно в съзнанието на читателите се наложи един исторически неверен образ на Леваневски.“ По-нататък авторът подчертава, че се стреми да бъде обективен и признава, че той самият е бил несправедлив към Леваневски. Стремешът е ясен: „Да разреся натрупаните заблуди, да възстановя историческата истина.“ Цитирам авторските обяснения, защото след уводната бележка Давид Овадия повече не се намесва в изграждането на реалния образ на героя — не се намесва поне чрез словото си. Дава думата на преките свидетели за драматичните събития от 1943—1944 г., на документите. В същност „повестта“ е един безценен сборник от взаимно допълващи се спомени за възлови моменти от живота на героя, спомени, които, дори противоречейки си в отделни моменти, уточняват действителните прояви на лицата, техните характери, събитията. Самият замисъл на книга като тази е многозначителен — самото осъществяване — от написването до издаването, е показателен обществен и литературен факт. „Леваневски“ говори за правата на историческата истина в нашето общество, за високата стойност на комунистическата чест. Не мога да нарека малката документална повест книжовен труд — тя е преди всичко граждански подвиг на автора си. От смелата мисъл да отхвърли всички натрупани заблуди, през дългото събиране на факти, до трудното убеждаване на хората с противоположно мнение — всичко говори за съвременна комунистическа позиция на автора, и то позиция, активна до всеотдайност. Пак се запитвам — в това дело кое за Давид Овадия е важно: миналото или настоящето, мъртвият герой или живите, заблудени съвременници. И пак си отговарям — настоящето, неговото пристрастие към суровата истина е някъде дълбоко в предисторията на книгата, безспорно то е направило възможен новия, достоверния портрет на Леваневски. В самите спомени за героя днешният ден не се налага — нито в съпоставителен, нито в друг план — в спомените, в разказите на различните хора е все миналото, все тогавашните участници в сраженията. Насищането на „миналото“ със съвременни проблеми и тук, както и в поезията, за Давид Овадия не е характерно. Затова остава впечатлението, че кни-

гите му „разказват“ за миналото, а не извикват миналото на среща със съвременността. Срещата става не в текста на книгата — след него.

Въпреки растящото богатство на мемоарно-документалния жанр в литературата ни Давид Овадия не е между авторите, който ще се загуби между многото имена. Достатъчни са книгите за Менахо и Леваневски, за да познаем писателя, заинтересуван от определен тип личности — това първо. И у Менахо, и у Леваневски ще открием черти на легендарните българи от ранга на Ботев и Левски. Документалистът Давид Овадия като че има способността да превръща безименните в именити личности, да показва истинските измерения на хората, участвали скромно, анонимно в борбата. И друго характеризира документалиста Овадия — неговото насочване към трудни и все по-трудни случаи, към осветляване на исторически моменти усложнени, неясни, спорни. Това го ангажира напълно. Той поема сериозна отговорност. И трето — нещо, което стана особено очевидно при повестта „Леваневски“, но се долавяше още в „Август, август“, а обещава да бъде потвърдено от изследването за съдбата на антонивановци: Овадия сега вижда антифашистката съпротива в нейната вътрешна сложност — и сложност от срещата, сътрудничеството и неминуемите противоречия на различни човешки характери, и сложност от множеството проблеми на едно такова грандиозно социално движение (а те са и тактически, и идеологически, и психологически. . .). За автори като Давид Овадия нелегалното революционно движение представлява извънредно богат минал живот, чието проучване и осмисляне продължава да бъде актуално, защото този „минал“ живот се влива естествено в настоящето.

Да навлизаш в света на документалиста и мемоариста Овадия е извънредно интересно. А той е „скромен“ мемоарист. Няма по-подходяща дума от тази. Той не желае да ни разкаже повече от това, което наистина помни, а и от него избира най-значителното. Няма амбиция да създаде широко платно на народната съпротива. Нито да спомене всички лица, които е срещнал. В мемоарите му липсва онова, което наричаме „белетризация“ и което превръща спомена в подобие на разказ, понякога за добро на читателя, но винаги във вреда на историята, защото при такива мемоари никога не знаеш къде свършва истината и къде започва „допълващото“ въображение. Него можем да обвиним, че е прекалено кратък — „Август, август“ е книгата за последните месеци на партизанското движение, отнася се до живота на един партизански отряд, а последната ѝ част представлява връщане на автора към ремсовата младост в Пловдив. Напълно очевидно е, че мемоаристът разполага с преки впечатления от драматични, решителни и исторически значителни събития, които друг на негово място би развил в интригуващо и много по-обемно повествование. Срещите му с хора от различни кръгове и с различни характери, съдби в общата борба също стоят извън всяко съмнение. Колко „материал за представяне на човека в моменти на сурови изпитания, колко възможности за създаване на „образи“! Нима мемоаристът Овадия смята, че по-рано, като поет, е направил всичко за разкриване душевността на човека в съпротивата и сега — в прозата — няма защо да се повтаря? Едва ли има такива съображения, още повече, че при цялата съдържаност на разказвача в спомените „Август, август“ има запечатани образи на хора, погледнати проникновено, без идеализация, в тяхната противоречивост. Лаконизмът по-скоро издава голямото уважение на мемоариста към факта и ако сме внимателни, в мемоарите на Овадия ще видим следващата крачка — към документалиста Овадия, т. е. към книгите за Менахо Менахемов и Леваневски. Като че ли писателят е сметнал „Август, август“ за една по-обща картина на преживяното и е предал вече перото на документалиста да извлича от тази обща картина значителни лица, да ги осветлява по-обстойно, и то с недвусмислените показания на документа. Менахо е „припомнен“ в „Август, август“, но документалната

повест за него е нещо ново — тя поразява. За всекиго е ясна другарската обич, с която авторът мисли за своя загинал съратник в ремсовата борба — тази обич и дълбокото съжаление за смъртта на един чудесен човек намираме и в мемоарите на Овадия, и в повестта. Но в документалната повест е поразителна срещата на тази другарска привързаност с безпощадните изисквания на борбата; на младежката чистота и всеотдайност с нечовешкото преследване и унищожаване на борците. Без документите Овадия нямаше да постигне това контрастно извеждане на светлия образ на героя върху фона на мрачното фашистко минало и едва ли щеше с такава сила да предаде на читателя усещането си за една огромна загуба и съзнанието за подвиг. Леваневски също е споменат в мемоарите. Но след тях вече у автора е нарязало съмнението в собствената правда, лицето на Запрян Георгиев Фазлов все повече е задържало тревожната мисъл на писателя върху себе си, откроявало се е и е наложило отделно проучване — да, точно проучване — и е дало основата на новата документална повест. Авторът си определя крайно ограничено присъствие — само като един от преките свидетели за поведението на Леваневски — извадките от своята мемоарна книга цитира, както цитира извадки и от книгата на Слави Чакъров „В огъня“ (1969), без повече права за характеристика на героя от всички други участници в припомнянето на събитията. Документалистът Овадия се лишава от правото да „тегли чертата“ под всичко, разказано от другите, да направи изводите и да приключи спора. Той оценява високо две неща: субективните спомени — като път към обективната истина и възможността на читателя, зрелостта му, по-точно да направи сам равнометката от различните мнения. Много точно се съобразява с действителната сила на преките свидетели. И максимално ангажира вниманието на читателя — прави го свой страстен сподвижник в издирването на истината. Едно напълно съвременно отношение към читателя. . .

След всичко казано как да разбираме все пак онова стихотворение „Отдавна аз съм мъртъв. . .“? Мисля, че това е една от най-силните творби на поета за раздялата. И безнадеждността е надмогната, и ужасът е победен, и смъртта е отблъсната — но раздялата се е състояла. Другарите, с които заедно си бил в ужас и безнадеждност в обръча от врагове, са останали завинаги там — ти единствен, още с мисъл при тях, си направил отчаяния скок през курушмите, втурвайки се към живота като че запратен от тях самите в едно бъдеще, където те няма да присъствуват. И ти заживяващ в това бъдеще, недосегаем за низкото, неузавим от подлото — а в същото време си и мъртъв, ако под „мъртъв“ разбираме да си отново под Свежен, отново при другарите, отново с о б щ и т е надежди и ужаси. Стихотворението не е отчаян вопъл за приобщаване в смъртта — то е ужасна болка от раздялата, непоносимост за раздялата, война срещу раздялата. И ако в състоянието на лирическият герой се налага мъката за оставените под Свежен мъртви другари, то дълбоко у него се долавя съзнанието, че в сегашния живот той има една нова общност със загиналите — общата недосегаемост за низкото, общото участие във великото дело на революцията. А такива преживявания са характерни за поезията и прозата на Давид Овадия, те са жизнени по същество, литературно плодотворни.